

Peter-Arno Coppen (a) & Jimmy van Rijt (b)

(a) Radboud Docenten Academie

(b) Fontys Lerarenopleiding, Sittard

Contact: p.a.coppen@let.ru.nl

j.vanrijt@fontys.nl

Een handboek Taalbeschouwing

1. Inleiding

In zijn dissertatie over de opvattingen van leraren Engels in opleiding over grammaticaonderwijs signaleert Johan Graus een *mismatch* tussen het grammaticaonderwijs in de tweedegraads lerarenopleidingen en het vakdidactische onderwijs (Graus 2019). Cursussen ‘Grammatica’ en ‘Taalkunde’ in een traditionele didactiek behandelen vaak de termen en begrippen uit de grammatica (*Focus on Forms*), terwijl de vakdidactische cursussen een meer betekenisgerichte en geïntegreerde grammaticadidactiek aanbevelen (*Focus on Form*). Het gevolg is dat leraren Engels de opvatting ontwikkelen (of bevestigd zien) dat je grammatica het beste kunt doceren zoals dat in het hoger onderwijs gebeurt, maar dat je, (eventueel) voor de zwakkere leerlingen, een suboptimale betekenisgerichte en geïntegreerde didactiek kunt hanteren.

Graus’ onderzoek ging over het grammaticaonderwijs in het vreemdetalenonderwijs, maar vermoedelijk is de situatie in het onderwijs Nederlands niet veel anders. In de

tweedegraads lerarenopleidingen Nederlands wordt het domein ‘Taalbeschouwing’ veelal ingevuld met traditionele cursussen ‘Grammatica’ en ‘Taalkunde’. De didactische scholing bestaat dan uit de boodschap dat je dat op school heel anders moet didactiseren.

Ook de universitaire eerstegraads lerarenopleidingen zouden weleens aan hetzelfde euvel te lijden kunnen hebben. In elke opleiding Nederlandse taal en cultuur zit nog wel een soort van traditionele ontleedcursus, die wordt gevolgd door een meer theoretisch taalkunde-onderwijs, en de vakdidactische cursussen zijn dan gericht op andere methoden om dat op school te onderwijzen. Het is onze overtuiging dat het anders zou moeten. Idealiter zou het grammatica- en taalkunde-onderwijs in het hoger onderwijs juist een voorbeeld moeten zijn voor het voortgezet onderwijs: *practice what you preach*. Als we vinden dat het belangrijk is dat leerlingen in het voortgezet onderwijs inzicht verwerven in de concepten achter de traditionele grammatica (van Rijt 2020), een reflectieve ontwikkeling doormaken in hun opvattingen over taal en taalgebruik (Wijnands, van Rijt & Coppens 2021), en leren redeneren over taalkwesties (Dielemans & Coppens 2021), dan zouden dat ook de leerdoelen van de cursussen in het hoger onderwijs moeten zijn. Recent onderzoek heeft laten zien dat studenten aan de tweedegraadsopleiding, op basis van de huidige leerlijnen voor grammatica, enorm worstelen met het opzetten van echte redeneringen over zinnen. Studenten kunnen dus op basis van een overwegend traditionele ontleedcursus, in combinatie met een anders ingestoken didactische module, niet ‘vanzelf’ leren hoe ze moeten redeneren over grammatica, laat staan dat ze ertoe in staat zijn om hun leerlingen erin wegwijs te maken (van Rijt, Hulshof & Coppens 2021).

Maar welke methode is geschikt om studenten aan de lerarenopleiding tot een hoger niveau te bewegen, waarin ze beter kunnen omgaan met taalkundige concepten, reflectief denken en taalkundig redeneren? Er bestaan uitstekende inleidingen in de taalwetenschap, en er is voldoende vakdidactische literatuur, maar een geïntegreerde, vakdidactisch en taalkundig onderbouwde methode voor taalbeschouwing bestaat nog niet. Die lacune willen wij opvullen met ons *Handboek Taalbeschouwing*.

De ingrediënten voor een dergelijke methode zijn in de literatuur inmiddels voor een belangrijk deel uitgewerkt en onderbouwd. Zo bewijst Van Rijt (2020) dat een didactiek op basis van concepten tot betere redeneervaardigheden leidt (die een belangrijk onderdeel vormen van taalbeschouwelijke vaardigheden) en Wijnands, van Rijt en Coppens (te verschijnen) tonen aan dat een didactisch ontwerp, dat gebaseerd is op cognitieve en reflectieve leertheorieën, daadwerkelijk kan leiden tot een toename van de reflectieve vaardigheden van leerlingen. Daarnaast laten Dielemans & Coppens (2021) zien dat een redeneermodel uit de geschiedenisdidactiek, aan de hand van de analyse van taalkundige expertredeneringen, eenvoudig kan worden aangepast tot een taalkundig redeneermodel.

2. Hoe gaat taalbeschouwing in zijn werk?

Over de vraag wat taalbeschouwing is, bestond in de literatuur tot voor kort niet veel overeenstemming. In Coppen (2021a) wordt een eenvoudige definitie voorgesteld, namelijk: “Taalbeschouwing is het systematisch nadenken over vorm en betekenis van taal”.

De relatie tussen vorm en betekenis wordt door alle taalkundigen als een centraal concept in de taalkunde beschouwd (zie ook: van Rijt & Coppen 2017). Het beschouwen van taal kan niet anders dan het nadenken over deze relatie zijn. Welke vormkeuzes kun je maken (woordkeuzes, woordvolgorde, constructie, enz.) met welke gevolgen voor de betekenis (bedoeling, effect, enz.)? Welke betekenissen volgen uit welke vormkeuzes? Of je taalbeschouwing nu inzet bij het zelf produceren van taal of bij het interpreteren ervan, het draait altijd om vorm en betekenis. Het handboek benoemt taalkundige concepten dus steeds als vormconcepten of betekenisconcepten, en laat zien hoe deze samenhangen. Zo is *predicatie* in eerste instantie een betekenisconcept: het gaat om de betekenis tussen een onderwerp en een predicaat, die een ‘doen-betekenis’ kan zijn (*iedereen werken*) of een ‘zijn-betekenis’ (*niemand ziek*). De *zinspredicatie* (de centrale predicatie in een zin) is echter meestal gekoppeld aan het vormconcept *congruentie*: onderwerp en persoonsvorm komen overeen in persoon en getal.

Systematisch nadenken komt voor een groot deel op hetzelfde neer als redeneren. Het is niet voldoende om een goed taalgevoel te ontwikkelen (al heeft dat natuurlijk ook zijn waarde) of om woordsoorten en zinsdelen juist te benoemen. Het wordt pas taalbeschouwing als je daarover een redenering kunt opzetten. Bij zo’n redenering hoort vooral ook dat je bronnen kunt raadplegen en afwegen.

Welke bronnen kun je raadplegen bij de taalbeschouwing? Volgens (Coppen 2021b) zijn dat er drie: je taalgevoel, de taalwerkelijkheid en de taalnormen (of taalbeschrijving). In traditionele grammaticamethoden willen die bronnen nog weleens ontbreken. In het beste geval wordt er bij ontleedtrucjes een beroep gedaan op het taalgevoel van de leerling (die moet bijvoorbeeld antwoord geven op vragen als *Wie of wat + pv?*), maar een systematische vergelijking van bronnen wordt doorgaans niet toegepast. Zelfs in de didactische opdrachten die studenten tijdens hun opleiding tot leraar maken, komt het zelden voor dat zij andere bronnen dan hun taalkundig handboek raadplegen voor de taalbeschrijving.

Taalbeschouwing houdt in dat je bestaande kennis opzoekt (zowel normen als beschrijvingen), dat je het werkelijke taalgebruik onderzoekt en dat je je eigen taalgevoel vergelijkt met dat van anderen (niet noodzakelijk in die volgorde).

Naast het bronnengebruik is ook het perspectief relevant van waaruit taalbeschouwing wordt aangepakt. In de visie van het Meesterschapsteam Nederlands (2021) kunnen

taal, literatuur en communicatie vanuit vier perspectieven beschouwd worden:

1. het systeemperspectief;
2. het individuele perspectief;
3. het sociaal-culturele perspectief;
4. het historische perspectief.

Gezien de aansluiting van het handboek op het traditionele grammaticaonderwijs, lijkt het systeemperspectief dominant: in eerste instantie gaat het over concepten die samenhangen met hoe de taal als systeem in elkaar zit. Toch komen de andere perspectieven regelmatig aan de orde. Wanneer het om betekenis gaat, en verschillende bronnen met elkaar vergeleken moeten worden, wordt het individuele perspectief (Wat vind ik zelf?) naast het sociaal-culturele perspectief gezet (Wat is de norm? Wat blijkt uit het taalgebruik?), en hier en daar wordt ook de oorsprong van een constructie of concept besproken (het verdwijnen van naamvallen, bijvoorbeeld, of ontwikkelingen in het woordgeslacht). Centraal staat in elk geval de beschouwing van taal vanuit het normatieve (sociaal-culturele) perspectief tegenover het beschrijvende (systeem-)perspectief.

3. Hoe is het handboek opgebouwd?

Het nieuwe handboek heeft een thematische opbouw, die gerelateerd is aan de huidige inhoud van het grammaticaonderwijs, zodat het ook gebruikt kan worden om het bestaande onderwijs te verrijken in plaats van het te vervangen door iets totaal anders. Concreet houdt dat in dat in een achttal hoofdstukken de belangrijkste concepten uit de grammatica worden behandeld. Na een praktisch opwarmertje in de vorm van een voorbeeldhoofdstukje waarin een kleine concrete taalbeschouwing wordt uitgewerkt, en een inleidend hoofdstuk over vorm en betekenis (wat is vorm eigenlijk? En wat is precies betekenis?), volgen hoofdstukken over 'structuuropbouw', 'betekenisrollen', 'logica', 'modaliteit', 'het discussiedomein', 'structuurvariëaties' en 'taal in onze hersenen'.

De nadruk ligt telkens op concepten die ten grondslag liggen aan de vertrouwde termen uit de zinsontleding en woordbenoeming. Wat is bijvoorbeeld een onderwerp? Dat is een zinsdeel dat een bepaalde betekenisrol bij het werkwoord vervult en anderszinds verschillende vormkenmerken kan hebben. Het congrueert met een werkwoord (de persoonsvorm), het heeft een onderwerpsvorm (*ik* tegenover *mij*), het staat in beginsel voorop en het is meestal een levend, bezielde wezen (maar niet altijd). Door deze kenmerken als argumenten te zien, kan je duidelijke en onduidelijke gevallen van het onderwerp beter onderscheiden. Zo is *Ik* in *Ik koop die schoenen* een veel duidelijker geval van een onderwerp dan *die schoenen* in *die schoenen passen de meeste mensen niet*. Dit inzicht helpt je om een taalontwikkeling als *Ik pas die schoenen niet* te begrijpen, ook als je die constructie nog als een taalfout zou willen beschouwen. Omdat *die schoenen* toch al niet alle kenmerken van een onderwerp heeft, en *de meeste mensen* veel van die

kenmerken wel heeft, is het gemakkelijk om in te zien dat het voor de taalgebruiker een voordeel heeft om *de meeste mensen* als het onderwerp te zien.

Deze opbouw moet leraren-in-opleiding meer inzicht bieden in de achterliggende concepten van de taalbeschrijving en taalnormering, in de bronnen die ze daarbij kunnen raadplegen en in de didactische ondersteuning in het lesgeven erover. Dat zou ertoe moeten leiden dat ze bij het grammaticaonderwijs niet enkel meer aangewezen zijn op ezelsbruggetjes en vuistregels en dat ze dit onderwijs kunnen integreren in een meer algemeen taalbeschouwelijk onderwijs dat ook in het lees- en schrijfonderwijs relevant is.

Referenties

- Coppen, P.A. (2021a). ‘Taalbeschouwing, wat is dat? (deel 1)’. In: Werkgroep Onderzoek Didactiek Nederlands (red.). *Handboek Didactiek Nederlands*. Online raadpleegbaar op: <https://didactieknederlands.nl/handboek/2021/02/taalbeschouwing-wat-is-dat-deel-1/>.
- Coppen, P.A. (2021b). ‘Taalbeschouwingsdidactiek: Bronnen (deel 3)’. In: Werkgroep Onderzoek Didactiek Nederlands (red.). *Handboek Didactiek Nederlands*. Online raadpleegbaar op: <https://didactieknederlands.nl/handboek/2021/02/taalbeschouwing-wat-is-dat-deel-3/>.
- Dielemans, R. & P.A. Coppen (2021). “Defining linguistic reasoning: Transposing and grounding a model for historical reasoning to the linguistic domain”. In: *Dutch Journal of Applied Linguistics*, 9 (1-2), p. 182-206.
- Graus, J. (2019). *Student Teacher Cognitions on Form-Focused Instruction. An Explanatory Sequential Study of Dutch Undergraduate and Post-Graduate EFL Student Teachers*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Meesterschapsteams Nederlands (2021). ‘Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, inzichten en vaardigheden’. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2021/03/Bewuste-geletterdheid-in-perspectief-maart-2021-220321.pdf>.
- Van Rijt, J. (2020). *Understanding grammar. The impact of linguistic metaconcepts on L1 grammar education*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Van Rijt, J. & P.A. Coppen (2017). “Bridging the gap between linguistic theory and L1 grammar education – experts’ view on essential linguistic concepts”. In: *Language Awareness*, 26 (4), p. 360-380.
- Van Rijt, J., H. Hulshof & P.A. Coppen (2021). “‘X is the odd one out, because the other two are more about the farmland’ – Dutch L1 student teachers’ struggles to reason about grammar in odd one out tasks”. In: *Studies in Educational Evaluation*, 70, p. 1-13.

10. Taalbeschouwing

Wijnands, A., J. van Rijt & P.A. Coppen (2021). “Learning to think about language step by step: a pedagogical template for the development of cognitive and reflective thinking skills in L1 grammar education”. In: *Language Awareness*. Online raadpleegbaar op: https://www.researchgate.net/publication/348565058_Learning_to_think_about_language_step_by_step_a_pedagogical_template_for_the_development_of_cognitive_and_reflective_thinking_skills_in_L1_grammar_education.

Wijnands, A., J. van Rijt & P.A. Coppen (te verschijnen). “Balancing between control and uncertainty. Teaching reflective thinking in the classroom”.